

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

Дано теоретичне обґрунтування основних концептуальних положень, що є основою для сучасного наукового осмислення феномену корпоративізму. Обґрунтовано положення інституціональної концепції корпоративного управління в акціонерному товаристві як відображення динамічного аспекту інституціонального регулювання корпоративних відносин.

Дано теоретическое обоснование основных концептуальных положений, составляющих основу современного научного осмысления феномена корпоративизма. Обоснованы положения институциональной концепции корпоративного управления в акционерном обществе как отображение динамического аспекта институционального регулирования корпоративных отношений.

Theoretical grounds of the main conceptual points, which are the basis of modern scientific understanding of corporatism phenomenon, have been given. The provisions of institutional system of corporate management of a joint-stock company as a reflection of the dynamic aspect of institutional regulation of corporate relations have been grounded.

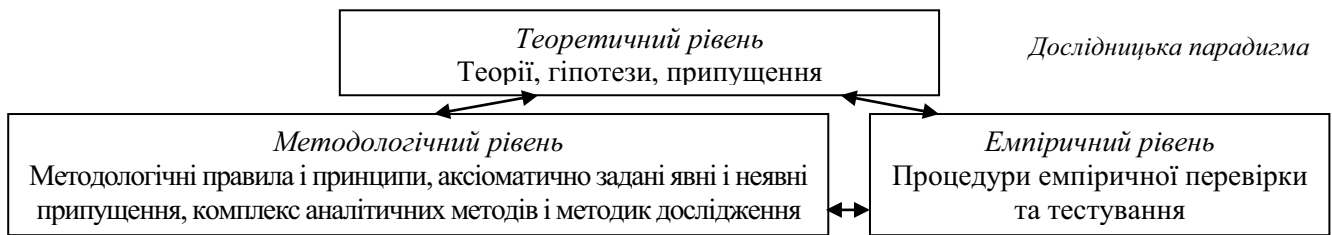
Постановка проблеми. В сучасному світі корпоративна організація є одним з найбільш значимих і важливих явищ, прояви якого набули надзвичайно широкого розповсюдження у найрізноманітніших сферах суспільного буття. Реалізація принципів корпоративізму (корпоративізму) в процедурах оформлення і консолідації інтересів різних економічних агентів прямо пов'язана із створенням специфічної системи корпоративних відносин (КВ) між, з одного боку, суспільством і державою, яка виступає носієм та виразником суспільних інтересів, та, з іншого боку, згуртованими групами індивідів, з приводу їхньої участі у різноманітних складних соціально-економічних процесах.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми інституціоналізації КВ в дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців найчастіше розглядаються в площині формування відповідної нормативно-правової бази (Я. Грітанс [1], В. Долінська [2], Т. Капаніна [3], О. Кібенко [4], О. Макарова [6], С. Могілевський [7], Н. Холланд [14], К. Хопт [11] та ін.) або розбудови організаційних структур АТ (А. Кнелл [15], С. Кукура [5], Г. Назарова [8], В. Пономаренко [9], Р. Сміт [13] та ін.). Проте унормування КВ та організаційне проектування належної системи управління АТ не можуть повністю охопити усе розмаїття відносин, які виникають у цій сфері, а отже, мають доповнюватися іншими управлінськими механізмами узгодження інтересів широкого кола корпорантів. Звичайно перевага при цьому віддається дотриманню прав акціонерів або розгляду відносин акціонерів та професійного керівництва акціонерного товариства, що не відповідає колективному характеру інституціонального вибору, притаманного корпоративній сфері.

Теоретико-методологічним підґрунтям для формування нової парадигми регулювання корпоративних відносин, на думку автора, слід вважати сучасну інституціональну економічну теорію, в рамках якої корпоративні відносини розглядаються як послідовність трансакцій, що виступають об'єктами інституціонального регулювання в системі корпоративного управління (СКУ). Проте навіть серед прихильників інституціонального підходу не існує єдиної думки щодо структури та механізму функціонування СКУ, що обумовлює нагальність потреб у поглибленні відповідного наукового обґрунтування концептуальних засад інституціонального регулювання КВ.

Мета дослідження у роботі полягає у обґрунтуванні теоретико-методологічних і концептуальних положень щодо формування системи інституціонального регулювання корпоративних відносин (ІРКВ).

Результати дослідження. Основним методологічним імперативом інституціонального аналізу економічних явищ та процесів є необхідність формування адекватної структури і взаємозв'язку рівнів такого аналізу (теоретичного, емпіричного, методологічного). Вихідним пунктом у формуванні теоретико-методологічного базису інституціонального аналізу стає забезпечення примату теоретичного рівня дослідження над емпіричною перевіркою умоглядних гіпотез і припущень, зроблених в результаті активного творчого пошуку. Теоретична конструкція – гіпотеза або їх сукупність, таким чином, стає концептуальним оформленням емпіричного дослідження, в ході якого здійснюється перевірка її достовірності. З іншого боку, теоретична компонента, відповідно до констатації складної природи економічних явищ, закладає концептуальні засади для урахування на методологічному рівні безлічі складових «причинно-функціонального комплексу», що виступає моделлю для відбудови певної соціально-економічної структури явищ і процесів, а також визначає характер поведінки економічних агентів. Методологічний рівень інституціонального аналізу (методологічні правила і принципи, аксіоматично задані явні і неявні припущення, комплекс аналітичних методів і методик, розглядається при цьому в контексті можливостей і обмежень щодо результативного застосування зазначеного інструментарію. Спільним контекстуальним простором, що оформляє своєрідну якісну єдність дослідницьких зусиль на кожному з рівнів аналізу, є набір світоглядних установок, що закладає тим самим основу дослідницької парадигми (рис. 1). Межа між структурними рівнями інституціонального аналізу – методологічним, теоретичним і емпіричним – звичайно може виявитися досить рухливою залежно від обраного дослідницького підходу.

Рис.1. Рівні інституціонального аналізу економічних явищ та процесів.

В контексті поставленої мети дослідження дослідницьку парадигму пропонується розглядати як спосіб вирішення (рис. 2) фундаментальної науково-практичної проблеми розбудови теоретико-методологічного забезпечення інституціонального регулювання КВ. Отже, ІРКВ являє собою складний за змістом процес формування (в ході здійснення процедур колективного вибору) інституціональних правил і норм КВ, а саме – корпоративного законодавства, традицій і локальних правил КВ), а також утворення відповідних індивідів та інфраструктури корпоративного управління.

Окремі елементи інституціонального аналізу, внаслідок універсальності використовуваної методології дослідження, досить часто застосовуються при вивченні різних проблемних питань КУ, таких, наприклад, як ситуації розподілу корпоративного контролю і запобігання виникненню корпоративних конфліктів, при дослідженні історичних і національних відмінностей, які існують між різними СКУ та ін. Проте продуктивність такого роду спроб суттєво обмежується як розмаїттям поглядів на проблеми розгляду соціально-економічної природи процесів і явищ сфери корпоративного співробітництва, так і неоднозначним характером трактування сутності інститутів як основних складових інституціональної структури ринкової економіки.

Проведений автором морфологічно-семантичний аналіз теоретичних підходів до визначення змісту поняття «інститут» [10] свідчить про наявність трьох основних концептуальних підходів до встановлення природи цього складного явища.

1. Нормативний підхід, відповідно до якого інститути розглядаються як сукупність елементів нормативного упорядкування певних суспільних зв'язків, дотримання вимог якого для індивідів є обов'язковою умовою участі у певних соціально-економічних відносинах (СЕВ). При цьому має місце двояке трактування нормативної природи інститутів – по-перше, як власне комплексу приписів, зміст яких визначає алгоритми колективного або індивідуального вибору економічних агентів, і, по-друге, як певної системи рамкових обмежень, які визначають границі припустимого прояву волі (встановлюють вимоги щодо визначення прийнятних альтернатив вибору) членів суспільства при виконанні будь-яких соціальних ролей, здійсненні певних моделей поведінки і т.п.

Перевагою такого підходу слід вважати однозначність трактування суспільної природи інститутів, а отже, чітко виражену гомогенність інституціонального середовища, яке утворюють такі інститути. Єдиним можливим джерелом посилення неоднозначності ролі інститутів при унормуванні суспільних процесів може виступати тільки небезпека виникнення ситуації асиметричної корисності, за якої певні групи індивідів (стратифіковані за майновими, соціальними та іншими ознаками) зможуть отримувати тимчасові вигоди від маніпулювання окремими інституціональними нормами (ІН). Іншою вадою, притаманною нормативному підходу, слід вважати невиправдане спрощення природи інститутів до рівня тільки нормативного забезпечення певних суспільних відносин, що призводить до часткового ігнорування динамічних аспектів ІРКВ, визначення причин інституціональних змін тощо.

2. Формально-поведінковий підхід, концептуальна особливість якого полягає в тому, що нормативна сторона (статичний аспект, що відбивається в утворенні системи певних уніфікованих норм і правил) ІРКВ доповнюється упорядкованими наборами певних базових моделей поведінки. Вибір таких моделей визначається (прямо або опосередковано) соціальними, економічними ролями індивідів у суспільних відносинах, тобто відповідальність за дотримання встановлених норм і правил покладається переважно на учасників ринка, самоорганізація яких сприятиме упорядкуванню практики застосування цих норм і правил. Отже, такий підхід виходить з визнання доцільності формування дворівневого комплексу нормативного забезпечення ІРКВ. На першому рівні утворюються власне норми і правила ІРКВ, а на другому – відбувається визначення моделей поведінки економічних агентів, які мають бути ними прийняті (відповідно до соціального статусу та позицій) для забезпечення ефективного функціонування механізму КВ.

Ключовою проблемою, яка виникає при такому підході до встановлення природи ІРКВ, стає формування для індивідів належного мотиваційного комплексу, що сприяв би добровільному (за власним бажанням) прийняттю ними на себе додаткових, тобто не пов'язаних із самими трансакціями, зобов'язань із дотримання певних обмежень щодо проявів індивідуальної волі. Вигідність традиційних ІН прямо і безпосередньо визначається можливостями скорочення непродуктивних витрат економічних агентів внаслідок уніфікації процедур укладання та забезпечення виконання контрактів. Доцільність (економічна результативність) дотримання формалізованих моделей поведінки не є настільки очевидною, а, отже, прийняття індивідами рішень про доцільність узяття на себе такого роду зобов'язань буде носити ймовірнісний характер, який суттєво зменшує ефективність інституціонального регулювання.

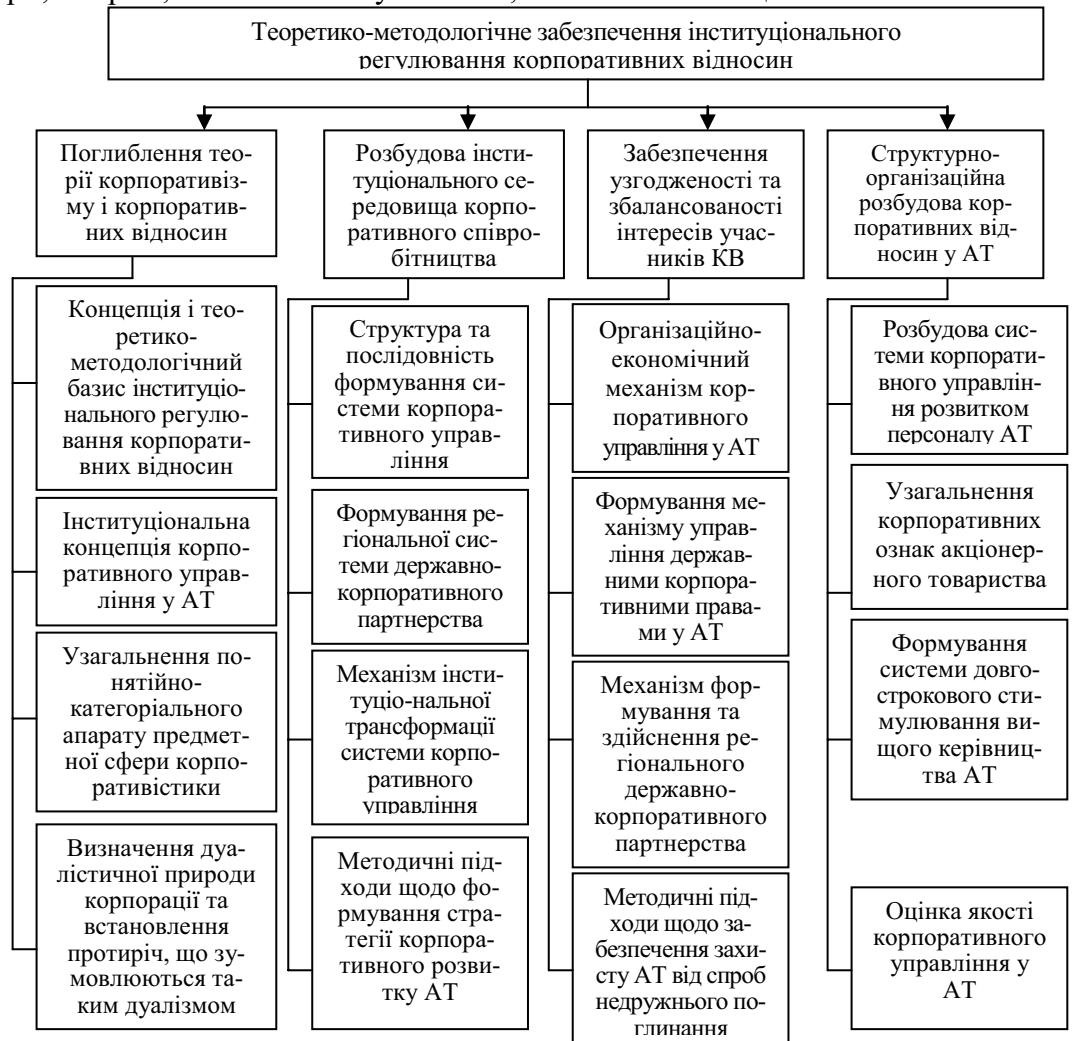
3. Функціонально-організаційний підхід, який виходить з визнання доцільності того, що нормативна сторона ІРКВ, а також формалізовані моделі поведінки індивідів мають обов'язково доповнюватися інституціональними структурами (ІСт), до виключних функцій яких належить реалізація заходів із забезпечення дотримання зазначених норм і правил. Отже, ІСт не є учасниками певних трансакцій, не виступають зацікавленими сторонами при укладанні будь-яких угод, не отримують пря-

мих вигід від здійснення актів обміну благами. Необхідність формування інституціональних структур визначається неможливістю повного охопту нормативним упорядкуванням усього розмаїття та множини ситуацій індивідуального та колективного вибору (динамічний аспект ІРКВ). Діяльність ІСт має, по-перше, компенсувати вади певних норм і правил, обумовлені їхньою недосконалістю або запізненням інституціональних змін, по-друге, відшкодувати можливі перекручування практики застосування таких норм, по-третє, запобігти маніпулюванню, зловживанням тощо.

Науково-практична проблема

Спрямованість теоретико-методологічного спрямування

Рівень науково-методичного забезпечення

Рис.2. Схема розкриття проблематики інституціонального регулювання корпоративних відносин.

Природа походження ІСт певною мірою відрізняється від генези виникнення нормативного упорядкування суспільних відносин. Утворення такого роду структур (як і правил-норм) започатковується процедурою колективного вибору, ініціатива в якому звичайно належить або державі, або певній впливовій соціальній групі індивідів, що згуртована навколо чітко визначеного однорідного інтересу, здатна оформити та презентувати власні цілі, а також ефективно лобювати та втілювати групові прагнення в певні нормативні або організаційні форми інституціонального регулювання. Саме такого роду формалізація дозволяє запобігти поширенню вад, що супроводжують виключно нормативне упорядкування суспільних процесів.

Проте розбудова цілісного середовища (в межах якого достатньою мірою репрезентовані як статичний, так і динамічний аспекти) ІРКВ при утворенні різних організаційних форм інститутів, вирішуючи одні фундаментальні проблеми (насамперед, пов'язані із забезпеченням виконання індивідами вимог ПН), закономірно стає джерелом виникнення нових труднощів, насамперед пов'язаних із ймовірною неоднозначністю ролі та функцій ІСт в суспільних відносинах. Причиною виникнення утруднень такого роду є потенційна небезпека суміщення в рамках окремої ІСт регулятивних функцій (повноважень) з іншими мотиваціями такого інституту, що може також виступати як безпосередній учасник певних трансакцій. Тому імператив принципу методологічного індивідуалізму переконливо свідчить про цілком можливу небезпеку виникнення загроз опортуністичної поведінки вже з боку індивідів, прямо задіяних у виконання функцій певної ІСт.

Важливою передумовою забезпечення об'єктивності колективного вибору в процесі функціонування ІС – саморегульованих організацій – звичайно виступають демократичність внутрішньоруктурної побудови та прозорість процедур колегіального прийняття рішень. З іншого боку, зацікавленість економічних агентів, що є засновниками та членами такого роду ІСт, у захисті власних конкурентних позицій досить часто може відігравати роль рушійної сили для ініціювання ними заходів із утворення штучних інституціональних перешкод, що обмежують свободу конкуренції. Іншим шляхом вирішення зазначеної проблеми на етапі утворення певної інституціональної стру-

ктури може виступати також посилення уваги щодо функціонального розмежування діяльності, пов'язаної із власне ІРКВ, від участі ІСт у ринкових трансакціях, виконання будь-яких інших робіт тощо. Проте на практиці таке розмежування далеко не завжди є можливим, оскільки вимагає надмірно ретельної й довершеної регламентації діяльності певного інституту. Найбільш дієвим напрямом усунення загроз, пов'язаних із існуванням описаної «інституціональної пастки», може бути тільки забезпечення цілісності та пропорційності розвитку інституціонального середовища регулювання КВ. Вирішення проблеми структуризації інституціонального середовища пропонується здійснювати на основі виокремлення чотирьох основних складових ІС: інституцій, інститутів (інституціональних норм), органів (інституціональних структур) та організацій (рис.3).

Визначальною властивістю складових інституціонального середовища, що докорінним чином відрізняє елементи ІС від різноманітної множини суб'єктів СЕВ, є колективний характер природи походження цих елементів, що являють собою різноманітні форми типізації соціальних явищ та процесів. Найбільш загальним способом типізації та інституціоналізації суспільних явищ і процесів є інституції, що являють собою форми соціалізації функцій, які мають виконувати індивіди в процесі СЕВ. Інституції є відбиттям розподілу соціальних ролей та статусів, а також відповідних до цього найбільш узагальнених суспільно прийнятних моделей і стратегій поведінки, який (тобто, розподіл) здійснюється за принципами, визначеними основними характеристиками структурної побудови цивілізаційного устрою. Інституції звичайно визначаються неформалізованим характером, який відбиває тільки найбільш загальні засади формування функціональної та елементної складової суспільних відносин – культурні традиції, рутини, звичаї та ін.

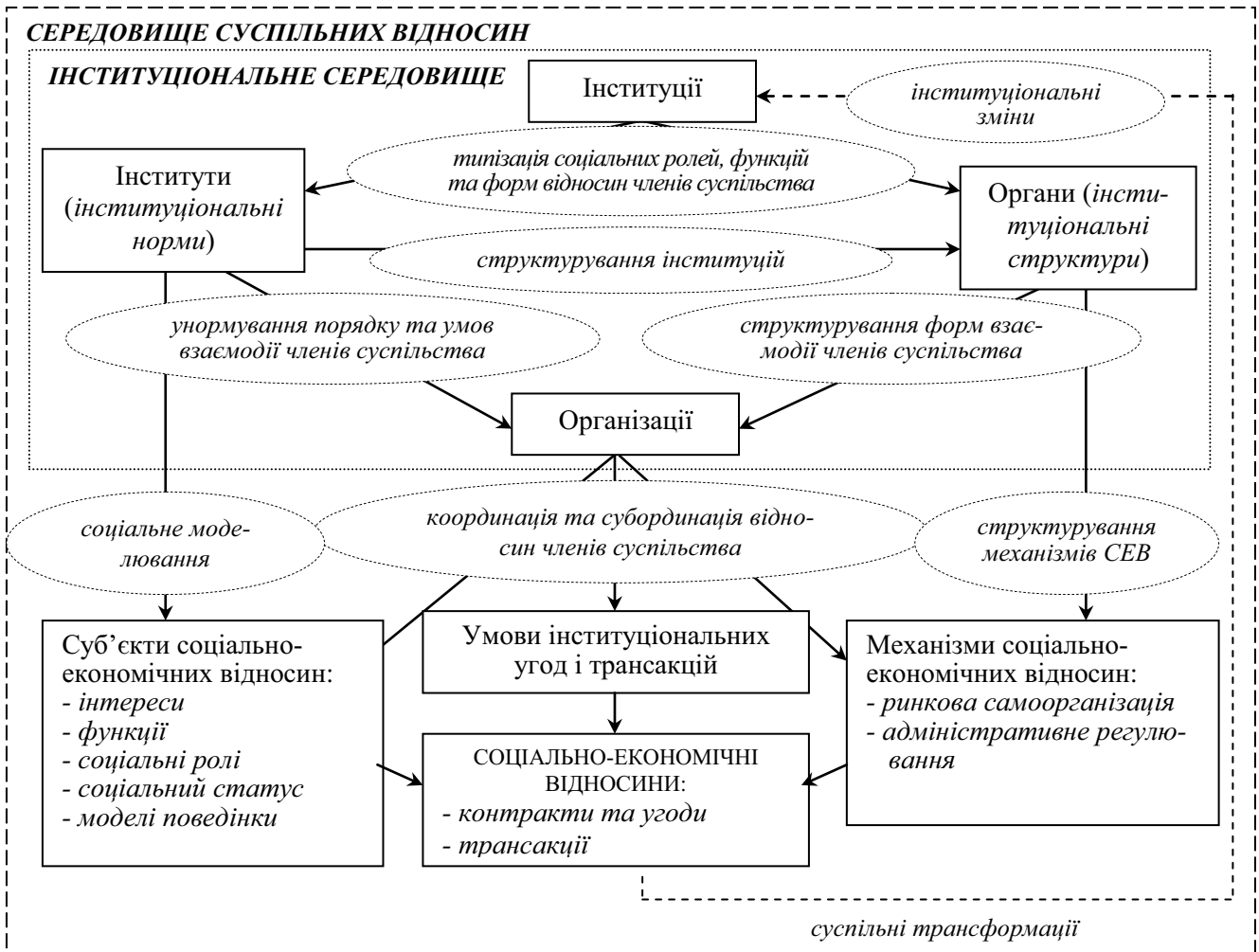

Рис. 3. Інституціональна структура суспільних відносин.

Конкретизація і деталізація (до рівня конкретних ІН) змісту інституцій здійснюється через систему інститутів (інституціональних норм), що являють собою упорядкований комплекс функціональних ознак, що описує та унормує процес реалізації низки однорідних інституцій. Таким чином, в процесі утворення інститутів суспільства відбувається унормування та облаштування найбільш раціональних форм взаємодії індивідів, що відповідно до найбільш загальних принципів (закладених на рівні інституцій) мають виконувати різні функції в процесі досягнення загальної для них мети та при забезпеченні локальних приватних інтересів в ході здійснення СЕВ.

Інститути, відповідно до природи походження, можуть носити державний, колективний, приватний характер. Державні інститути утворюються та підтримуються державою, виступають як інструмент реалізації загально-державних функцій. Засновниками ІН колективного походження стають певні суспільні угруповання, які таким чином пропонують засіб унормування відносин всередині цієї групи, а також між

її учасниками та зовнішніми контактними аудиторіями. Приватні інститути відбивають специфічність усвідомлення окремими (але надзвичайно – в силу виняткового соціального, майнового, економічного, культурного або іншого статусу – значущими) учасниками СЕВ характеру і основних положень інституцій суспільства, а також прийнятних форм реалізації цих положень при здійсненні соціально-економічних відносин. За ознакою обов'язковості вимог щодо дотримання ІН інститути можуть приймати нормативний (виконання є безумовним для всіх індивідів) та позанормативний (визначаються рекомендаційною силою, можуть носити формальний або неформальний характер) вигляд.

Іншою основною формою структурування інституцій виступають органи ІС (інституціональні структури), які, з одного боку, є засобом формалізації зовнішнього прояву і матеріалізації дії інституцій (що, на відміну від ІН, набувають при цьому матеріального втілення), а з іншого – функції ІСт полягають також у визначенні кола раціональних форм взаємодії індивідів (членів суспільства). Отже, інститути виступають відображенням статичного (у вигляді сформованої системи ІН, що містять типізований опис змісту і особливостей виконання певних соціальних функцій), а ІСт – динамічного (елементна складова, через яку здійснюється матеріальне втілення інституцій) аспектів функціонування та розвитку інституціонального середовища.

Інститути та інституціональні структури унормовують та визначають загальні засади утворення, існування та розвитку організації інституціонального середовища, тобто структурованих і типізованих найбільш конкретних форм взаємодії функціонального та елементного аспектів існування ІССВ. Проте встановлення принципів і критеріїв визначення складу організацій ІС, а також типізації форм прояву відповідних суспільних явищ є одним з найбільш дискусійних питань в дослідженнях, присвячених проблематиці структуризації інституціонального середовища.

З одного боку, організації звичайно являють собою формалізовані прояви спільної волі групи економічних агентів, індивідуальні та колективні дії яких пов'язані із забезпеченням власних інтересів шляхом активної участі в операціях обміну благами. З іншого боку, організації ІС як типізовані форми втілення соціальних зв'язків індивідів, зайнятих однорідною господарською діяльністю, являють собою надзвичайно високу форму систематизації і типізації суспільних явищ і процесів. Отже, залежно від міри узагальнення форм взаємодії (на рівні упорядкування суспільних явищ і процесів або в межах границь досягнення конкретних цілей індивідів) соціальних відносин, організації можуть приймати вид елементів ІС (перший випадок) або колективних суб'єктів СЕВ (решта інших ситуацій). Вагомою передумовою для віднесення певного елементу середовища суспільних відносин, утвореного економічними агентами, до числа складових ІС слід також вважати наявність певного концептуального (ідейного або ідеологічного) підґрунтя, на базі якого здійснюється консолідація та узагальнення взаємодії економічних агентів. Основою для утворення такого концепту, безумовно, є положення окремих найбільш суспільно значущих інституцій, які на рівні утворення ІСт отримують культурно-ідеологічне закріплення та формалізацію.

Висновки. Втілення розглянутих теоретико-методологічних засад інституціонального регулювання корпоративних відносин передбачає відповідну зміну парадигми корпоративного управління як розкриття ключової ідеї й похідних позицій. Саме розширене відбиття парадигми корпоративного управління дозволить сформулювати систему поглядів як на його реалізацію, так і на процес організації управління ним. Наведений теоретико-методологічний підхід щодо визначення внутрішніх взаємозв'язків та змістовної характеристики інституціонального регулювання корпоративних відносин, на думку автора, складає достатнє теоретичне підґрунтя для подальших досліджень в напрямку розробки методичного забезпечення інституціонального регулювання корпоративних відносин в акціонерних товариствах.

Література

1. Гританс Я. Корпоративные отношения: Правовое регулирование организационных форм / Я.М. Гританс – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 160 с.
2. Долинская В. Акционерное право: основные положения и тенденции / В.В. Долинская – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 736 с.
3. Кашанина Т. Корпоративное право / Т.В. Кашанина – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА-М, 1999. – 815 с.
4. Кібенко О. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: "Юридичний радник" / О.Р. Кібенко – Х.: Страйд, 2005. – 432 с.
5. Кукура С. Теория корпоративного управления / С.П. Кукура – М.: Экономика, 2004 – 478 с.
6. Макарова О. Корпоративное право / О.А. Макарова – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
7. Могилевский С. Правовые основы деятельности акционерных обществ / С.Д. Могилевский – М.: Изд-во «Дело», 2004. – 672 с.
8. Назарова Г. Організаційні структури управління корпораціями: наукове видання. / Г.В. Назарова – Харків: Вид. ХДЕУ, 2004. – 408 с.
9. Пономаренко В. Корпоративное управление машиностроительным предприятием: проблемы, пути решения: Монография / под ред. проф. В.С. Пономаренко. – Харьков: ИД "ИНЖЭК", 2006 – 232 с.
10. Попов О. Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму корпоративного управління: монографія / О.Є. Попов – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2009. – 360 с.
11. Хопт Клаус И. Право компаний и рынок капиталов / Клаус И. Хопт: пер. с англ. Ю.М. Юмашева. – М.: ООО «Книгодел», 2005. – 88 с.
12. Храброва И. Корпоративное управление: вопросы интеграции. Аффiliated лица, организационное проектирование, интеграционная динамика / И.А. Храброва – М.: Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2000. – 198 с.
13. Governing the Modern Corporation: Capital Markets, Corporate Control, and Economic Performance by Roy C. Smith. – Oxford University Press, USA, 2005. – 336 p.
14. Holland N. Handbook of Law and Economics, Volume 1 (Handbook of Law and Economics). – North Holland, 2007. – 886 p.
15. Knell A. Corporate Governance: How To Add Value To Your Company: A Practical Implementation Guide. – Butterworth-Heinemann, 2006 – 336 p.